

DE PRIMIS TRADUCTIONIBUS G. LEOPARDI

I

Leopardijeva pjesnička stvaralačka ličnost oblikovala se je postupno. Za proučavanje toga oblikovanja u stvaralačkom smislu potrebno je proučiti i prve, pa i u neku ruku možda nejasne stvaralačke poticaje koji su pjesniku omogućili da se poslije izvorno izrazi. Leopardi je te impulse na prvom mjestu doživljavao kad je, sav predan studiju klasične filologije, postao strastveni čitalac djela antičkih pisaca koja su se nalazila u bogatoj biblioteci njegova oca u Recanatiu. U prvo je vrijeme ovakva lektira potakla mladoga pjesnika da počne prevoditi ono što ga je oduševljavalo¹. U početku su svi ti poticaji za vlastitim izrazom bili podsvijesni za njegov budući lirski razvoj, ali se je s vremenom u njemu iskristaliziralo uvjerenje i stvaralačko pozudanje da bi se i sam mogao izraziti, tj. da napiše ono što nosi u srcu i duši. Na tom trnovitom putu pomogli su mu, kako i sam priznaje, antički lirici, jer u Zibaldonu² piše: *...zaista nije mi nedostajala imaginacija, ali sam istom onda povjerovao da sam pjesnik kad sam pročitao neke grčke pjesnike...* Osim toga on još veli: *Opazio sam da sama lektira nije zaista u meni probudila neke doživljaje ili osjećaje koje ne bih i sam doživljavao, a isto tako da nisam bio pod nekim utjecajem. Ali, bez te lektire ne bi se moji doživljaji sami od sebe mogli roditi; ta ih je ubrzala i učinila da se brže razviju*³.

U stvaralačkom pogledu značajno je kako je Leopardi svoje oduševljenje za iste lirike izrazio 1818. u studiji: *Razgovor jednog Talijana o romantičkoj poeziji*⁴. Zaista se može reći da je on pišući spomenutu raspravu odjednom postao potpuno svjestan da je njegov poziv poezija, a ne filologija, jer u Zibaldonu⁵ izričito kaže: *Okolnosti su učinile da sam se posvetio studiju jezika i klasične filologije, premda*

¹ Usp. moju studiju: *Leopardi, traduttore e commentatore dei poeti greci antichi*, Živa Antika 1966, str. 317 i d.

² V. Zibaldone (izd. Flora), I, 1122.

³ V. Zibaldone (izd. Flora), I, 94.

⁴ U originalu: *Disorso di un Italiano intorno alla poesia romantica*. Izd. Leopardi, Opere red. Bacchelli e Gino Scarpa, Milano 1935, str. 833 i d. Raspravu je Leopardi napisao 1818., ali je bila tek 1906. objavljena; čini se da je Leopardijev prijatelj Giordani bio protiv objavljivanja, pa je onda autor odustao jer je uvelike cijenio njegovo mišljenje. V. o tome Leopardijevo pismo od 31. kol. 1818.

⁵ izd. Flora, I, 1121.

je u spomenutom dnevniku prije toga zapisao: *U mom pjesničkom zvanju moj je duh prešao iste mijene koje je općenito doživio ljudski rod. U početku je mašta bila moja jaka izražajna snaga, dok su moji stihovi bili puni slika; u čitanju tuđih stihova uvijek sam težio da se koristim u pogledu vlastite imaginacije. Doduše, ja sam bio vrlo osjetljiv s obzirom na strasti, ali ih nisam umio izraziti u poeziji*⁶.

U razvojno-stvaralačkom procesu Leopardi je prvi put pokušao stvoriti vlastiti izraz kad je napisao sonet *Hektor* (1809). Najvjerojatnije je da je bio svjestan osrednjeg lirskog dometa ovoga soneta pa je počeo čitati i prevoditi Horacija⁷. Usporedno je čitao i Ovidija, ali je od njega preveo samo jednu elegiju iz prve knjige *Tristia*, i to sedmu, koju možemo pročitati u autografu *Casa Leopardi*. Ona do sada nije bila objavljena i nitko se nije na nju osvrnuo⁸.

Premda se Leopardi zaustavio na prevodenju jedne Ovidijeve elegije, to ne znači da nije pažljivo čitao njegova djela, jer je nekoliko godina poslije u *Zibaldonu* na više mjesta pisao o njemu. Spomenuta je elegija zbog svoga etičkog sadržaja mogla zainteresirati mladića koji je u svojoj osamljenosti u Recanatiju toliko težio za nekim dobrim prijateljem.

U Ovidijevu pjesničkom opusu ima više osebujnih značajki koje su Leopardija upozorile na vrijednosti poetskog izraza. Leopardi karakterizira Ovidijev plastični izraz pozivajući se na Anonimovo oblikovanje uzvišenoga⁹. Na jednom mjestu čak nabraja Vergilija, Horacija i Ovidija kao laskavce tadašnjih tirana, a ističe Lukanov stav¹⁰. Zatim se osvrće na Ovidijevu imaginativnost¹¹ i upozorava na značajke Ovidijeva poetskog stila: *Ovidije opisuje, dok Vergilije slika,*

⁶ izd. Flora, I, 161.

⁷ V. moju studiju: *De primitiis poeticis G. Leopardi*, *Živa Antika* 1968, str. 199 i d.

⁸ Leopardi je u očevoj biblioteci imao ova izdanja Ovidijevih djela: 1) *P. O. Nasonis Opera quae supersunt ad exemplar N. Heinsii et P. Burmanni castigata etc.*, Lipsiae 1730; 2) *P. O. Nasinis Opera omnia in III tomos divisa cum integris? N. Heinsii*, Amstelodami 1702. U t. III, str. 396 nalazi se VII elegija s kratkim *Uvodom* i 3) *P. O. Nasonis Elegiae cum P. Jacobi Pontani S. J. comm. in compendium red. ad usum schol. Soc. J.*, Tyrnaviae 1769. Nije moguće tačno odrediti koje je izdanje pjesnik upotrebio za svoj prijevod, jer se razlikuju u interpunkciji i u nekim riječima samoga teksta. Zato sam upotrebio izdanje A. Rieseae *P. Ovidii Nasonis Carmina*, vol. III Lipsiae 1874, str. 129—130, gdje je elegija tiskana kao osma po redu. To nam na neki način objašnjava F. Plessis u *Poésie latine*, Paris, 1909, str. 426, kad piše: *Le premier livre des Tristes fut écrit en cours de route, dans le voyage de Rome à Tomez, à la fin de l'an 8, au commencement du printemps de l'an 9; les pièces se suivent dans l'ordre chronologique sauf, comme il est fréquent, la première en place qui fut la dernière, composée (probablement à Tempyra)*. U *Indici delle opere composte da G. L. compilati da lui stesso* (Izd. Flora, *Opere di G. L.*, II, str. 1106 i d.) na str. 1107 u vol. V pjesnik je zabilježio: *Traduzione dell'Elegia 7 del Libro Primo dei Tristi di Publio Ovidio Nasone fatta a richiesta del Sign. D. Niccola Foschi ed a lui mandata in Ancona 1810*.

⁹ *Usp. Zibaldone*, I, str. 41.

¹⁰ *id. Zibaldone*, I, str. 377

¹¹ *id. Zibaldone*, I, str. 511,

a Dante (tako čini u nekom omjeru u prozi naš Bartoli), ako se želi tačno reći, ne samo da majstorski slika s dva poteza kista, te tako stvara lik; on ne samo da slika, a da ne opisuje (kao što čine Vergilije i Homer), već čitaocu zorno urezuje i kleše svoje ideje, koncepcije, slike i osjećaje¹².

Leopardi je mnogo razmišljao o Ovidijevoj poetici, a to otkrivamo u jednom pasusu u kome uspoređuje poetsku snagu Dantea i Ovidija: *Nije potrebno da pjesnik samo oponaša i slika do savršenstva prirodu, nego je potrebno da je oponaša i slika naivno, jer ne oponaša prirodu onaj stvaralac koji je ne oponaša naivno. Zato Ovidije, koji prirodu slika bez naivnosti, zaostaje za predmetima koje prikazuje, pa nam ih nastoji predstaviti, što mu i polazi za rukom, da ih vidimo i dodirujemo pa i osjetimo, ali to tek jedva jedvice (jer njemu je potrebna cijela jedna strana da bismo doživjeli ono što nam Dante kaže jednom tercinom), a i to stilskom upornošću a ne efikasnošću. Zato nas brzo zasiti, a i ne zabavlja nas, jer ne umije skriti svoju vještinu . . . U Ovidija općenito opažamo da želi slikom oblikovati i učiniti da se doživi što je teško postići samim riječima, tj. da nam predstavi neku ličnost, pa se osjeća da oko toga uporno nastoji, a svega toga nema u Danteovu djelu. . .*¹³ Leopardi osim toga zamjera Ovidiju što nije uspio, kao što su to umjeli Homer, Vergilije i Dante, jer *non seppe far molto con poco*¹⁴, a uz to je težio da čitaoca iznenadi neobičnim poetskim slikama¹⁵, pa je zato stilski slabiji od Dantea u kojega je spontanost prva pjesnička vrlina¹⁶. Osim toga pjesnikova je dužnost da svome čitaocu ostvari osim poetskih slika i opisa i doživljenost ozbiljnih ideja¹⁷. Leopardi još spočitava Ovidiju što nije uvijek pazio na izbor riječi¹⁸.

Prije sam spomenuo da je ova kritička opažanja Leopardi napisao poslije negoli je preveo Ovidijevu elegiju i to od 1817—1823., ali to ne znači da ga nije cijenio kao pjesnika i da Ovidije nije pozitivno djelovao na poznije Leopardijevo stvaralaštvo. Ovidijeva emotivna refleksija i liričnost, posebno u zbirkama njegovih elegija (*Tristia* i *Ex Ponto*), zaista su mogle oploditi pjesnika slične duhovne strukture¹⁹.

U razdoblju od 1817—1823. Leopardi je stvorio cijeli niz pjesama u kojima se u nekim stihovima očituju asimilirane inspiracije lektire nekih antičkih pjesnika²⁰ kao Vergilija, Horacija i Simonida. Ovidijev je utjecaj za svoju *Posljednju Safinu pjesmu* priznao i sam Leopardi²¹.

¹² *id.* Zibaldone, I, str. 1509.

¹³ *id.* Zibaldone, I, str. 30.

¹⁴ *Usp.: Intorno alla poesia romantica* (ed. Baccelli) str. 883.

¹⁶ V. Zibaldone, I, str. 15.

¹⁶ V. Zibaldone, I, str. 1269.

¹⁷ V. Zibaldone, II, str. 472.

¹⁸ V. Zibaldone, II, str. 247.

¹⁹ *Usp. moju studiju: Ovidije u ljepoti prolaznosti, Živa Antika* 1967, str. 173, i d.

²⁰ V. moju studiju: *Leopardiana, Živa Antika* 1964, str. 201 i d.

²¹ *Usp. Ultimo canto di Saffo, annotazioni del poeta* izd. G. Ferretti, Bologna 1961, str. 350 i d., te izd. F. Flora, *Canti*, Milano 1938, str. 147—8 u komentaru.

Na kraju, Leopardijeva usporedba, o plastičnoj lirskoj konciznosti u Dantea i Ovidija svjedoči, koliko se pjesnik duhovno spremao kad je postao svjestan svoga stvaralačkog lirskog genija. Vrlo je zanimljivo da Leopardi prijevodom Ovidijeve elegije započinje svoje stvaralačke asimilacije prijevoda na izvoran način, a da je neke od tih asimilacija ili, kako ih on naziva *volgarizzamenti*, cijenio kao stvaralačko djelo, nastojao sam dokazati u nekim svojim studijama²².

Leopardijev prijevod sedme Ovidijeve elegije iz *Tristia*, koji se vremenski podudara s njegovim prijevodima iz Horacijevih *Lirskih pjesama* (*Carmina*), bliži je njegovim opažanjima i kriteriju o prevođenju klasičnih pjesnika, jer sam izričito piše: *Potpuna i savršena imitacija jest ono što čini suštinu savršena prijevoda. . .*²³ Zatim: *. . . dobar prevodilac umije sačuvati značaj bilo kojeg autora, i to na takav način da je on istovremeno stranac i Talijan, a u tome je idealno savršenstvo nekoga prijevoda kao i vještine prevođenja*²⁴. Osim toga, Leopardi iziskuje da prevodilac bude prirodan i spontan²⁵, štoviše ističe jednostavnost i prirodnost antičkih pjesnika, pa to isto traži od dobra prevodioca²⁶. Za njega je načelo savršena prijevoda u tome *kad prevodilac postigne da prevedeni autor ne bude na primjer grčki na talijanskom, te grčki ili francuski na njemačkom, nego takav na talijanskom ili na njemačkom kakav je on zaista na grčkom ili na francuskom*²⁷.

Sam je pjesnik za svoje sastavke na latinskom jeziku²⁸ kao i za pokušaje prijevoda cijelog niza Horacijevih pjesama uvijek držao da se *gotovo* svi proizvod dječaćkog oduševljenja i zato vrlo nesavršeni, a tako je isto mislio i za ono što je poslije napisao. On o njima misli da su *quasi tutte queste sono produzioni della mia fanciullezza*²⁹, ali to ne znači da se takva ocjena odnosi i na prijevod Ovidijeve elegije, jer je njime, kako se možemo uvjeriti usporedbom izvornika i prijevoda, pokazao izvornu inventivnost ne samo za posebno oblikovanje latinskog distiha na talijanskom jeziku nego i za prijevodni tekst same elegije. Osim toga, vrlo je značajno što je izabrao upravo ovu elegiju kao neobično poučnu za odnos među prijateljima, a nije uzeo iz *Ex Ponto* IV, 3: *Ad ingratum* ili 16. iz iste zbirke: *Ad invidum*. Možda su ga invokacija prevedene elegije, sva u neobičnom *adynatonu*, kao i lirski dijalog između Ovidija i nevjerna prijatelja oduševili da prevede upravo ovu, a ne jednu od spomenutih elegija.

²² Usp. moje studije: *Semonid ili Simonid u Leopardijevoj asimilaciji*, *Živa Antika* 1969, str. 39 i d., *Saffo l'ispiratrice di Leopardi*, *Živa Antika* 1962, str. 287 i d., te: *Atenej i Stobej u Leopardijevoj lektiri*, *Živa Antika* 1969, str.

²³ V. Zibaldone, I, str. 1244.

²⁴ V. Zibaldone, I, str. 1226.

²⁵ V. Zibaldone, I, str. 288.

²⁶ V. Zibaldone, I, str. 126.

²⁷ V. Zibaldone, I, str. 1311.

²⁸ V. cit. moju studiju u *bilj.* 7.

²⁹ V. A. Donati, G. Leopardi, *Puerili e abbozzi vari*, Bari 1924, str. 264,

Navest ću najprije izvornik³⁰ a onda Leopradijev prijevod prema autografu³¹:

In caput alta suum labentur ab aequore retro
 flumina, conversis Solque recurret equis,
 terra feret stellas, caelum findetur aratro,
 unda dabit flammās et dabit ignis aquas;
 omnia naturae praepostera legibus ibunt,
 parsque suum mundi nulla tenebit iter:
 omnia iam fient, fieri quae posse negabam,
 et nihil est, de quo non sit habenda fides.
 haec ego vaticinor, quia sum deceptus ab illo,
 laturum misero quem mihi rebar opem.
 tantane te, fallax, cepere oblivia nostri,
 afflictumque fuit tantus adire timor,
 ut neque respiceres nec solarere iacentem,
 dure, neque exequias prosequerere meas?
 illud amicitiae sanctum ac venerabile nomen
 re tibi pro vili sub pedibusque iacet?
 quid fuit, ingenti prostratum mole sodalem
 visere et adloqui parte levare tui,
 inque meos si non lacrimam dimittere casus,
 pauca tamen ficto verba dolore loqui,³²
 idque, quod ignoti faciunt, vel dicere saltem³³
 et vocem populi publicae ora sequi?
 denique lugubres vultus numquamque videndos
 cernere supremo, dum licuitque, die,
 dicendumque semel toto non amplius aevo
 accipere et parili reddere voce „vale”?
 at fecere alii nullo mihi foedere iuncti,
 et lacrimas animi signa dedere sui.
 quid, nisi convictu causisque valentibus essem
 temporis et longi victus amore tibi?
 quid, nisi tot lusus et tot mea seria nesses,
 tot nossem lusus seriaque ipse tua?
 quid, si duntaxat Romae tibi cognitus essem,³⁴
 ascitus totiens in genus omne loci?
 cunctane in aequoreos abierunt irrita ventos?
 cunctane Lethaeis mersa feruntur aquis?
 non ego te genitum placida reor urbe Quirini³⁵,
 urbe, meo quae iam non adeunda pede est,
 sed scopulis, Ponti quos haec habet ora sinistri,
 inque feris Scythiae Sarmaticisque iugis:
 et tua sunt silicis circum praecordia venae,
 et rigidum ferri tegmina pectus habet³⁶.

³⁰ Citiram prema spomenutom izd. Alexandra Rieseja, v. bilj. 8.

³¹ Prevedena elegija nalazi se u autografu *Casa Leopardi* u fasciklu pod naslovom: *Componimenti poetici di Giacomo Leopardi*, P. IV, Recanati 1810.

³² Razlike između teksta u A. Riese i onih koje je sigurno upotrebljavao sam Leopardi, osim interpunkcije, nalaze se u riječima nekih stihoa, kao u 20.: *dolore queri*.

³³ Umjesto: *vel dicere saltem* stoji: *valedicere saltem*.

³⁴ Umjesto: *tibi cognitus essem* stoji: *mihi cognitus esses*.

³⁵ Umjesto: *non ego te genitum placida* stoji: *non ego te placida genitum*.

³⁶ Umjesto: *et rigidum ferri tegmina pectus habet* stoji: *et rigidum ferri semina pectus habent*.

quaeque tibi tenero quondam ducenda palato³⁷
 plena dedit nutrix ubera, tigris erat:
 aut mala nostra minus, quam nunc, aliena putares³⁸,
 duritiaeque mihi non agerere reus.
 sed quoniam accedit fatalibus hoc quoque damnis,
 ut careant numeris tempora prima suis,
 effice, peccati ne sim memor huius, et illo
 officium laudem, quo quæror, ore tuum.

Traduzione dell'Elegia Settima del libro Primo dei Tristi di Publio Ovidio Nasone-Lamentasi di un suo intimo etnico per averlo abbandonato nell'esilio come se mai conosciuto l'avesse.

Rivolgeranno omai dal mare il corso
 I rapidi torrenti, e i fiumi celeri
 Degli alti monti torneran sul dorso;
 Pei celesti sentieri, e luminosi,
 Indietro il cocchio sfolgorante, e lucido
 I destrieri trarran fieri, e spumosi.
 Splender vedrassi il suolo sfavillante
 Per l'auree stelle, ed il tagliente vomere
 L'ecceleso fenderà ciel fiammeggiante.
 Il fuoco produrrà l'oceano altero,
 Dalla fiamma uscirà l'onda scorrevole.
 Sconvolgerassi al fine il mondo intero.
 Esser tutto potrà questo io predico
 poichè ingannommi, e ajuto nega a un misero
 Inumano, e crudel l'infido amico.
 Dunque in cotanta obblivion sepolto
 Il mio nome sarà che sdegni, o barbaro,
 Rimirar d'un afflitto il mesto volto?
 Empio calpesti, ed amicizia, e fede,
 E dal tuo cuor con fiero inmoto ciglio
 Scacci di fedeltà la sacra sede.
 Vider timesti, e confortar pietoso
 Di un amico il dolor nè finte lacrime
 A consolar versasti il cuor doglioso.
 Nè mi dicesti addio, l'ultima voce
 Del Popol non seguisti, e i mesti gemiti
 Sprezzar potesti in volto aspro e feroce?
 Fiero sdegnasti da un amico oppresso
 Di pace in segno, e d'amistà ricevere
 Nel funesto abandon l'estremo amplesso.
 Molti gemere io viddi, e tu frattanto
 Caro al cuor mio per lungo amor sorridere
 Potrai crudele di un compagno al pianto?
 Tu schernirmi potrai cui nulla ignoto
 Fu mai dell'opre mie? di tutto immemore
 Rimirarmi tu puoi con ciglio inmoto?
 Forse sol di Quirin fra l'alte mura
 Tu cognito mi fosti, o l'onde avvolsero
 Di fedeltà le leggi, e di natura?
 No vita non ti diè Roma guerriera,

³⁷ Umjesto: *quaeque tibi tenero quondam ducenda palato* stoji: *quaeque tibi quondam tenero ducenda palato.*

³⁸ Umjesto: *aut mala nostra minus, quam nunc, aliena putares* stoji: *At mala. .. putasses,*

Ma i duri scogli dell'incolta Scizia
 Per gl'infecondi boschi ombrosa, e nera.
 Se il cuor di sasso avesti, e tigre atroce:
 Allattato ti avesse, entro del Caucaso
 Si crudel non saresti, e si feroce.
 Ma poichè tu serbarmi, e fede, e amore
 Finor sdegnasti, e d'amistade i vincoli
 Sciolser d'un infedel compagno il cuore,
 Fa che tua colpa io ponga in cupo obbligo
 E sull'armoniosa amica cetera
 Fa che a lodarti impieghi il conto mio.

Već na prvi pogled vidimo da je Leopardi elegiju preveo u tercinaama kojih ima sedamnaest, pa zato prijevod ima jedan stih više od izvornika. Tercine su metrički ispjevane u jedanaestercu s rimama *aba*, ali te nisu međusobno povezane kao u Danteovoj tercini, jer svaka tercina stoji, što se tiče rime, samostalno, a ne onako kao što je Leopardi učinio kad je pjevao pjesmu *Prva ljubav* (*Primo amore*). Njegov je jedanaesterac osebujan, jer se u njegovo vrijeme takav stih čitao s mnogo elizija, koje su se pretvarale u izgovoru u sinalefe. Ipak, ima u prijevodu stihova koje ne možemo obrazložiti na taj način.

Očito je da su Leopardija oduševili Ovidijevi *adynatoni* od 1—4. stiha, a on ih je proširio i u svcjoj osebujnoj asimilaciji pojednostavio, te tako u jedanaest stihova stvorio atmosferu koja mu je omogućila da rimama izrazi tok rijekâ i vožnju Sunca po nebu. Mitološku Ovidijevu evokaciju: *conversis Solque recurret equis* Leopardi prenosi u jasniju poetsku sliku s pomoću četiri stiha. Čini se da je nastojao biti što plastičniji i na taj način evocirati sažeti dah izvornika, a da nije iznevjerio brahilošku Ovidijevu lirsku poentu. Od 5—16. stiha prevodilac nije proširivao izvornik doživljujući i izražavajući neku vrst *jeke* izvornika. Naprotiv, on prevodi bitne Ovidijeve lirske misli, premda katkada barokizira vlastite poetske izraze misleći da na taj način izaziva jasniji psihološki učinak. Riječ *fallax* iz 11. stiha izvornika proširuje izrazima: *inumano, e crudel l'infido amico*, dok za *cepere oblivia nostri* pronalazi plastičniji izraz: *in cotanta obblivion sepolto*. Slično su stihovi 11—14. iz izvornika dobro pogođeni. U istom tonu Leopardi prevodi od 15. stiha dalje. U stihovima 17, 29, 31, 33 i 43 u izvorniku se javljaju ponešto patetička retorička pitanja, a Leopardi ih pretvara, što je i prirodnije za poetski izraz, u izravnu apostrofu. Stihove 23—26 vješto prevodi naglašavajući bitno iz izvornika: *fiero sdegnasti da un amico oppresso/Di pace in segno, e d'amistà ricevere*, dok je u stihovima 27—34. prevodilac opet slobodniji, ali ipak ne ispušta temeljni naglasak Ovidijeve izražajnosti. Ako u stihu 35. i 36. usporedimo izvornik i prijevod, onda se uvjeravamo da su Ovidijevi izrazi evokativniji doživljajno i ritmički. Ovidije stvara poetski aforizam pun slikovitosti, dok Leopardija vjerojatno napastuje *rima* da bude što kraći, ali ne ujedno s obzirom na ljepotu izvornika poetski izražaj-niji. U 37. stihu Leopardi izostavlja: *placida... reor urbe Quirini* i prevodi: *No vita non ti diè Roma guerriera*, dok je potpuno izostavio 38. stih. Od 39. stiha Leopardi prevodi vrlo slobodno, čak na svoj

način ujedinjuje tri Ovidijeve poetske evokacije. Stihove 41—45. ponovo je pojednostavio, a da bi izazvao Ovidijev klimaks nevjere nekoga prijatelja, navodi riječ *Kavkaz*, na kome je tobože živjela tigrica koja je othranila nevjerna i neobazriva prijatelja. Posljednje je stihove prevodilac shvatio u stilu svojih budućih *volgarizzamenti*, jer je htio da bude što plastičniji umećući izraz *armoniosa cetera*, te tako omogućio impresivniju apostrofu.

Iz ove usporedne analize Ovidijeve elegije i Leopardijeva prijevoda držim da se možemo uvjeriti koliko se mladi Leopardi kao pjesnik nastojao približiti Ovidijevoj poetskoj izražajnosti i tako ostvariti vlastitu poetsku doživljenost, u kojoj je nehotice otkrio samome sebi da je pjesnik. Leopardi se i i poslije, kako sam već naglasio, vraćao lektiri Ovidijevih djela, te, premda je preveo samo jednu njegovu elegiju tim je prijevodom ne samo pokazao smisao za izvornu poetsku asimilaciju u prevodenju nego isto tako i očitovao lirske snage, a te su poslije postupno iz godine u godinu sve bujnije sazrijevale.

II

Leopardijevi dodiri s *Palatinskom antologijom* (*Anthologia Graeca*) počinju vrlo rano. Možda od onoga dana kad je bio uvjeren da je dobro svladao starohelenski jezik i mogao ući u njegove fineze. God. 1813/14. preveo je osam pjesama od nekoliko starohelenskih pjesnika te ih izdao u *Recanati*ju 1816³⁹. Među njima preveo je dva koji su zastupani u *Palatinskoj antologiji*, i to jednu pjesmu Julijana Egipćanina (*Anth. Pal.*, XVI, 388) te od Musikiosa (*Anth. Pal.*, IX, 9) jedan epigram; osim toga, preveo je i jedan epigram Antifila iz Bizanta (*Anth. Pal.*, VII, 176), ali ga nije objavio u citiranoj knjizi iz 1816.

Svi su spomenuti prijevodi zanimljive i izvorne Leopardijeve asimilacije a i pjesničke reinkarnacije samoga izvornika, Počet ću s pjesmom Julijana Egipćanina čiji izvornik glasi⁴⁰:

Στέφος πλέκων ποθ' εὔρον
ἐν τοῖς ῥόδοις Ἔρωτα
καὶ τῶν πτερῶν κατασχὼν
ἐβάπτισ' εἰς τὸν οἶνον
λαβὼν δ' ἐπιὼν αὐτόν.
καὶ νῦν ἔσω μελῶν μου
πτεροῖσι γαργυλίζει.

Leopardi ga ovako prevodi davši mu naslov: *Amore annegato, ode di Giuliano Egizio*⁴¹:

Mentre io un serto vo tessendo,
trovo Amor tra i fiori ascosto,
e per l'ali stretto il prendo.

³⁹ *Usp. moju studiju u bilj.* 1., str. 318.

⁴⁰ *Cit.* prema *krit. izd.* H. Beckbya, *Anthologia Graeca* (I *izd.* 1958, Muenchen—Heimeran), sv. IV, str. 510.

⁴¹ *Usp. krit. izd.* F. Flora, *Opere di G. L.*, I, str. 802.

Invan s'agita il meschino,
vo'affogarlo, e già tuffato
lo tracanno entro del vino.

Fra le viscere serrato,
or s'affanna e scuote l'ali
il tiranno imprigionato.

Izvornik ima sedam stihova, a verzija Leopardijeva prijevoda dva stiha više i podijeljena je na tri strofe. Štoviše, prevodilac pjesmu naziva *odom*. O svakoj je strofi rima *aba*, a prema načinu kako su se u Leopardijevo vrijeme stihovi čitali, jer su se samoglasnici udruživali, u prvoj su strofi samo prva dva stiha deveterci, dok je treći osmerac. Njega susrećemo i u ostalim dvjema strofama.

U suštini Julijanova pjesmica s anakreontskim ritmom podijeljena je na pet lirskih stavaka. Prva dva stiha čine jedan stavak, dok je treći stih dramatski stavak koji stoji samostalno kao i četvrti, ali zato peti stavak, sastavljen od dva stiha, predstavlja lirsko-dramatsku poentu. Leopardi riječ *ποθ'* prevodi dobrom invokacijom: *Mentre io*, ali u drugom: *ἐν τοῖς ῥόδοις* transponira vrlo slobodno: *tra i fiori* te još dodaje pridjev: *ascosto* kao i u trećem stihu *stretto* da bi pojačao značenje glagola *κατέχω*. U drugoj je strofi prevodilac dodao jedan stih koji ne postoji u originalu; to je u stvari Leopardijev osobni vizuelni doživljaj u kome je hvatanje krilata Erosa kontaminirao s leptirom, što svatko doživljuje ako je kada pokušao uhvatiti toga kukca. Četvrti stih izvornika proširen je izrazima: *affogare* i *tuffare*. Od 7—9. stiha u prijevodu susrećemo vrlo slobodno varijacije, premda u njima suglasnici *r* plastično izražavaju borbu Erosa koji je iz pehara s vinom dospio u ljudsko grlo; ta je borba slična želji za životom uhvaćena leptira. Riječi: *il tiranno imprigionato* Leopardi dodaje kao atribut Erosu koji muči ljudsko srce, a to bila zamjena za gotovo vulgarnu riječ: *γαργαλίζει*. Ta je riječ stvarna u dramatu izvornika, ali ju je Leopardi u svome prijevodu bolje osvijetlio.

Dok izvornik, kako sam istaknuo, ima pet lirskih stavaka, dotle je Leopardi trima dramatskim stavicama stvorio svoju vlastitu pjesmu, a da bitno nije iznevjerio izvorni.

U svome autografu tzv. *Carte Napoletane* Leopardi je uz Julijanovu pjesmu napisao komentar ispod teksta u izvorniku. Iz njega ću citirati nekoliko redaka⁴²: *È ammirabile la grazia di quest'ode, che la fè giudicare degna di Anacreonte, ed anche attribuire a quel lirico, ma nel libro VII dell'Antologia essa trovasi sotto il nome di Giuliano Egizio a cui però la contrasta l'autorità di un M. S. Vaticano...*

Musikije u svome epigramu u izvorniku ovako pjeva (*Anth. Pal.*, IX, 39)⁴³:

⁴² V. moju *cit.* studiju u *bilj.* 1., *str.* 319.

⁴³ *Cit.* prema tekstu u *bilj.* 40, *sv.* III, *str.* 34.

Ἄ Κύπρις Μούσαισι: „Κοράσις, τὴν Ἀφροδίτην
τιμᾷς; ἢ τὸν Ἑρώων θυμὸν ἐροπλίσσουσι“.
Ναὶ Μούσαι ποτὶ Κύπριν: Ἄρει τᾷ στωμύλῃ τᾷτα·
ἥμῃν δ' οὐ πέταται τοῦτο τὸ παιδάριον.

Leopardi ga je u prijevodu pod naslovom: *Le minacce, epigramma di Musicio o di Platone* asimilirao tako što je dva stiha izvornika podijelio na dvije strofe od kojih svaka ima četiri osmerca s rimama *abca* u objema strofama⁴⁴

Cipri alle Muse: O giovani,
voi mi negate onore,
chè si che, a castigarvene,
d'armi rivesto Amore.

Le Muse: A Marte, o Venere,
serba d'Amor le offese,
per noi quel fanciul perfido
non ance il volo apprese!

U prijevodu je Leopardi izravnu Afroditinu zapovjednu apostrofu upravljenu Muzama shvatio kao tvrdnju u obliku pitanja, pa je prvi pentametar preveo zaista prošireno, ali nije iznevjerio izvornik, štoviše, treći i četvrti stih aktualizira u prijevodu za svoga suvremena čitaoca. Drugi distih proširuje, ali ostaje vjeran pjesniku dodavši samo uz riječ: *παιδάριον* atribut: *perfido*, dok glagol: *πέταται* u poetskom smislu izražava zornije nego izvornik. I ovome je epigramu Leopardi dodao u *Carte napoletane* kraći komentar: *Questo epigramma, che trovasi nell'Antologia, da alcuni si fè di Musicio, da altri di Platone, non il filosofo, ma giuniore come credesi, benchè del filosofo varii epigrammi riporti il Laerzio.*...⁴⁵

S trećim pjesnikom *Palatinske antologije*, i to s Antifilom iz Bizanta, Leopardi se susreo 1816. i preveo njegov epigram (*Anth. Pal.*, VII, 176). To sigurno znamo prema Leopradijevu napisu u *Uvodu za Inscrizioni greche triopee*⁴⁶ koji je napisao 1816., ali je prijevod epigrama objavljen tek 1849. U svom je kritičnom izdanju Flora⁴⁷ tiskao samo prijevod, a izostavio izvorni tekst⁴⁸, ali dodaje ispod Leopardijeva prijevoda pjesnikovu napomenu⁴⁹.

⁴⁴ Cit. prema tekstu u bilj. 41.

⁴⁵ V. moju studiju u bilj. 1.

⁴⁶ Cit. prema izd. Flora. I, str. 545 Leopardi piše: *Ho aggiunto alla piccola opera un epigramma di Antifilo Bizantino analogo della prima iscrizione, cui non prima dato fuori, aggiunse il Visconti alla sua. È cavato dal famoso Codice Vaticano-Palatino che contiene l'Antologia di Cefala, e per due secoli è stato inutilmente d'Italia, ed ora non è più.*

⁴⁷ Objavljen u II vol. *Epistolario*, Firenze (*Le Monnier*) 1849.

⁴⁸ Flora je tiskao samo prijevod, dok za tekst (*cit. izd.*, str. 1137) kaže: *Il testo della presente edizione è condotto sull'apografo che si conserva nella Biblioteca Braidense in Milano. Tralasciamo il testo greco che il Leopardi riprodusse a fronte.*

⁴⁹ Ta se napomena odnosi (Flora, *cit. izd.* I, str. 555) na jedan neizdani natpis koji je Leopardi vidio, kad je bi otkriven u blizini Recanatija u travnju 1817., pa ga prepisao, ali mu nije pošlo za rukom da ga dešifrirao.

Izvornik Antifilova epigrama je ovaj⁵⁰:

Ὅχι ὅτι με φθίμενον κῆδος λίπον, ἐνθάδε κεῖμαι
 γυμνός ὑπὲρ γαίης πυροφόροιο νέκυσ·
 ταρχύθην γὰρ ἐγὼ τὸ πρὶν ποτε, νῦν δ' ἄροτῆρος
 χερσὶ σιδηρεῖη μ' ἐξεκύλισεν ὄνις.
 ἦ ῥα κακῶν θάνατόν τις ἔφη λύσιν, ὅππότ'
 ἐμεῖο,
 ζεῖνε, πέλει παθέων ὕστατον οὐδὲ τάφος;

Leopardi mu je dao naslov: *Sopra un sepolcro aperto da un aratore — epigramma di Antifilo Bizantino*, a prevodi ga ovako⁵¹:

Perchè cadaver nudo inonorato
 Giaccio sul suolo erboso,
 Non creder che mancato
 Abbia mio corpo de l'estremo onore.
 I'fui sepolto un dì, ma con l'aratro
 Il rozzo agricoltore
 Mentre il terren fendea, la tomba aperse,
 Profanò l'ossa, il cenere disperse.
 Ah!, non è dunque vero
 Che danno o pianto oltre 'l morir non dura,
 Ed a mia trista salma, o passeggero,
 Nè pur la tomba è l'ultima sventura! —

Dok se izvornik sastoji od tri distiha, tj. od šest stihova, Leopardijev prijevod ima dvanaest stihova, jer je tekst proširivao ili pojedinih izrazima u izvorniku dodavao osebuje atribute zagrijan lirskom problematikom izvornika. Antifil je svakom distihu označio njegovu lirsku funkciju. Prva dva distiha sadržavaju dramatski postanak samog pjesnikova nadahnuća i emocije te ujedno sažeto opisuju pjesnikov doživljaj kad je vidio kako orač plugom preorava grob. Treći distih u obliku završne apostrofe nepoznatom prolazniku izražava poentu kako ni u grobu pokojnik nema mira ni pokoja.

I Leopardijev je prijevod lirski triptih, ali svaki dio ima po četiri stiha u kojima su rime: 1) *abac*, 2) *dcee* i 3) *abab*. Prema tome, drugi je dio triptiha povezan rimom s prvim, a to prevodilac nije učinio u drugim dijelovima. I u prijevodu doživljujemo pokojnikovu apostrofu nepoznatom prolazniku. Leopardi je prijevod započeo verzijom stihova i izraza, jer je najprije preveo drugi stih izvornika, a onda je prvi proširio, ali u duhu izvornika, kad je izrazom: *κεῖμαι γυμνός* preveo: *nudo... giaccio*, a: *φθίμενον κῆδος λίπον* preveo: *non creder che mancato/Abbia mio corpo de l'estremo onore*. Uz to je: *ὑπὲρ γαίης πυροφόροιο νέκυσ* preveo: *Giaccio sul suolo erboso*. U drugom dijelu triptiha, i to u drugom stihu prijevoda prevodilac uz: *ἄροτῆρος* bez potrebe dodaje: *rozzo*. Ovo bi u neku ruku moglo biti nekakvo opravdanje za oračev čin, jer možda i nije bio *upućen* da se na njivi, koju je morao orati, nalazi grob. To zaključujemo prema

⁵⁰ Cit. prema krit. izd. *Palatinske antologije*. V. bilj. 40., str. 108.

Leopardijevu prijevodu, kad kaže da se pokojnik nalazio *sul suolo erboso*, što bi značilo da nije bilo nikakve oznake za prekopani grob. Treći i četvrti stih u drugom dijelu triptiha Leopardi je dodao, te je svojom lirskom slikom proširo riječi iz izvornika: *χερσὶ σιδηρεῖη μ' ἐξεκύλισεν ὕνις*, premda je i ta Antifilova metafora vrlo plastična. Ona je sigurno potakla Leopardija da doda: *il cenere disperse*. Gnomičku poentu iz trećeg dijela triptiha prevodi tako da *ἢ ὅα κακῶν θάνατόν τις ἔφη λύσιν* objašnjava izravno: *Ahì, non è dunque vero/ Che danno o pianto oltre 'l morir non dura*. Leopardijeva je poenta plastičnija i jasnija, jer je dodajući *trista salma* zamijenio poetsku sliku izvornika u kome je izraz: *τάφος* metafora za pokojnika i mjesto gdje je bio pokopan.

Na kraju, iz analize ovih Leopardijevih susreta s *Palatinskom antologijom* možemo vidjeti ne samo kako je nastojao proširiti svoje filološko znanje iz područja starohelenske lirike nego i to s koliko je smisla i emotivnosti prevodio pjesnike koji su u njemu rodili prve poetske impulse.

Zagreb.

Ton Smerdel.

RIASSUNTO

Ton Smerdel: DE PRIMIS TRADUCTIONIBUS G. LEOPARDI

L'autore di questo saggio rileva l'importanza delle prime traduzioni del Leopardi giovane. Nella prima parte analizza la traduzione d'una elegia di Ovidio (*Tristia*, I, 7) mettendo a confronto l'originale e la traduzione. Nella seconda parte tratta le sue traduzioni dei poeti dell'*Antologia Palatina (Graeca)* cioè: Del Giuliano Egizio (*A. P. XVI*, 388), del Musicio (*A. P. IX*, 39) e di Antifilo Bizantino (*A. P. VII*, 176) desiderando dare un contributo alla migliore comprensione dello sviluppo poetico del Leopardi e sottolineando l'influsso che i poeti antichi hanno esercitato sul giovane poeta prestandogli un caratteristico soccorso per arrivare a un certo e sicuro punto della propria esperienza lirica.